

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА РАКЕТНО-АРТИЛЕРІЙСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

© Панасюк К. В., 2016

У статті розглянуто структуру сучасної української ракетно-артилерійської термінології. Аналіз основних структурних типів цієї частини військової терміносистеми свідчить про її поділ на однослівну й багатокомпонентну. Аналітичні терміни становлять більшість і виявляють стійку тенденцію до зростання їхньої кількості. Доведено, що продуктивнішими є дво-, три- й чотирислівні одиниці. Інші ж структурні різновиди менш уживані через їхню громіздкість. Водночас вони сукупно засвідчують процес активного творення сучасної військової субмови.

Ключові слова: українська мова, термінологія, структура термінології, ракетно-артилерійська термінологія, аналітичний термін, однослівний термін.

A structure of modern Ukrainian rocket artillery terminology is outlined in this article. Analysis of the main structure types of such military terminology shows that it can be structured into single and multiple word components. The majority of terms are analytic ones revealing a steady tendency to grow in their numbers. Terms using two, three and four words combinations are proved to be more productive. Other structure types of terms are less common which is due to their size.

Keywords: Ukrainian language, terminology, terminology structure, rocket artillery terminology, analytic term, single word term.

Українська військова терміносистема має давню історію свого розвитку. Вона розвивалася разом зі становленням держави та її війська, переживала періоди піднесення в часи незалежності та визвольних змагань і періоди занепаду, коли її штучно зросійщували, сполонізовували й онімечували, рівнобіжно вилучаючи з обігу терміни власної мовної основи. Етапи формування української військової термінології вже відображено у працях Н. Яценко [28], Я. Яремка [27], Л. Мурашко [12], І. Литовченко [10], Л. Туровської [24]. Побіжно військову термінологію розглянуто в підручнику І. Кочан, Т. Панько, Г. Мацюк [13] «Українське термінознавство».

Нині згадаймо ті основні здобутки, які заклали підвалини сучасної української військової терміносистеми (УВТ): військовий статут «Правильник піхотинця» (1914) [15] – перше суто військове кодифіковане джерело УВТ, «Правильник піхотинців» (1918) [16], виданок Центральної Ради, «Московсько-український словник для військових» (1918) [5], «Практичний російсько-український словник для військових» (1924) – близько 10 тисяч термінів і «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубських (1928) – близько 12 тисяч термінів [19].

У 40–50-х рр. ХХ ст., коли розвиток УВТ було практично зупинено, українське зарубіжжя надало йому нового імпульсу. У цьому сенсі певне зацікавлення викликає праця І. Ільницького-Зеньковича «Німецький та український військовий словник» (Берлін 1939), який є продовженням традицій українського термінознавства.

Із проголошенням незалежності України почалося створення власних Збройних Сил і використання в них державної мови. Відновилися можливості формування української військової терміносистеми. Так, за короткий час було створено «Російсько-український словник для військовиків» А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича [2]. Розроблення і використання галузевих словників і фахових підручників та навчальних посібників є важливим кроком до підготовки офіцерів, які на високому рівні володіють термінологією. Зокрема «Словник ракетних військ і артилерії» [21] та підручники і навчальні

посібники Дробана О. М. [4], Власенка С. Г. [3], Красюка О. П. [8], Кривошеєва А. М. [9], Свідерка С. М. [20], Ткачука П. П. [22; 23], Яковенка В. В. [34] стали свідченням того, що українська ракетно-артилерійська термінологія, як і військова субмова загалом, існують і розвиваються. Однак досі сучасна українська ракетно-артилерійської термінологія не була об'єктом спеціального розгляду й аналізу.

Мета статті – розглянути та проаналізувати основні структурні типи, які репрезентують ракетно-артилерійську термінологію як одну з провідних галузей сучасної української військової терміносистеми, а також виявити її найпродуктивні моделі.

Серед термінологічних номінантів ракетно-артилерійської фахової мови виокремимо лише два найактивніші типи: терміни однослови (однокомпонентні терміни) і терміни-словосполуки (багатокомпонентні терміни).

Найпоширеніші термінодиниці коренево-флексійної будови, себто такі, у яких із погляду сучасної української мови не виділяються словотвірні афікси. Запозичені з мов-донорів у такому фонетичному оформленні, у якому їх уживають і нині в рідній мові. Зауважмо, що йдеться не лише про запозичені безафіксні лексеми, а й про питомі: *батарея, брествер, індекс, картуз, лазер, позиція, тангаж, цілик* тощо.

Окрему групу складають терміни-афіксальні деривати. Ті, у складі яких є префікси чи суфікси. Наприклад, у словах: *бризантність* – *властивість вибухової речовини здійснювати під час вибуху руйнування середовища*; *патронник* – *камерна частина каналу ствола артилерійської гармати малого калібру, що призначена для розміщення в ній гільзи, патрона* тощо.

До ракетно-артилерійської субмови належать і однокомпонентні композитні деривати. Ці терміни утворено складанням двох коренів або основ, більшість із них є двоскладовими: *боєприпаси, далекомір, звукометрия, радіовисота, тропосфера* тощо.

Терміни-однокомпоненти в українській ракетно-артилерійській субмові складають приблизно 20–25%. Домінують же в цій військовій галузі, як і в багатьох інших, аналітичні або багатокомпонентні терміни. Підкреслимо, що у ракетно-артилерійській терміносистемі саме вони з більшою повнотою відображають необхідні специфічні риси поняття, яке називають. Цю думку поділяють чимало дослідників-термінологів. Зокрема аналітичні терміни в галузевих терміносистемах сучасної української мови описали Л. Козак [7] – в електротехнічній, І. Процик [18] – у фізичній, О. Чуєшкова [25] – у термінології клінічної медицини, О. Богуш [1] – в астрономічній тощо. С. Локайчук вважає, що аби стати терміном словосполука має набути певної стійкості. «Останнє залежить від низки факторів, головними з яких є такі: більш або менш стабільний порядок компонентів словосполучення; обмеження зміни його частин; багаторазова повторюваність; наявність таких поєднань у словниках і довідниках» [11. с. 73].

Поділяючи ці погляди, додамо, що терміносполуки утворюють на основі підрядного зв'язку й містять головне й залежне слово. Наприклад, у ракетно-артилерійській термінології з головним словом *система*, як сукуп багатьох взаємодійних елементів, функціонують терміносполуки: *система автоматизованого керування ракетних військ; система керування ракетою; система наведення* тощо. У цих сполуках залежні компоненти конкретизують ознаки спеціального поняття.

У сучасній ракетно-артилерійській терміносистемі серед **двокомпонентних** сполук можна виокремити такі структурні типи:

1. **Складені терміни, утворені за моделлю прикметник + іменник (A+N)**, у яких обидва слова мають термінні риси. Наприклад: *аеродинамічні рулі, бронейний снаряд, військова топографія, гарматний затвор, круговий обстріл, кумулятивні боєприпаси, оптичний приціл, перископічні прилади, спряжені траєкторії, ядерні боєприпаси*.

2. **Складені терміни, утворені за моделлю прикметник + іменник (A+N)**, у яких іменник є терміном, виразником родового військового фахового поняття, а прикметник – нетермінного типу: *автоматичний підрильник, велике зміщення, вичікувальна позиція, вільний відкіт, вітрова рушниця, газові рулі, димові снаряди, жорсткий лафет, нічний приціл, польова артилерія, практичні снаряди, холостий заряд*.

3. **Складені терміни за моделлю прикметник + іменник (A+N)**, у яких іменник є загально-вживаним словом, а прикметник є терміном: *артилерійська розвідка, балістична подібність, бризантна*

дія, гідрореактивна решітка, демаскувальні ознаки, заснарядний простір, звукометрична станція, пневматичний накатник, ракетний прискорювач, унітарне паливо, фотограмметрична розвідка, ядерний удар.

Продуктивнішим є творення двокомпонентних складних термінів, у яких обидва слова є термінними типами. У цих словосполучках іменники є назвами родового поняття, а прикметники уточнюють їх, вказують на видові ознаки.

4. **Складені терміни, утворені за зразком іменник у Н. в.+ іменник у Р. в. (Nn+Ng):** *активність оборони, балансування ракети, ведення вогню, витрата боєприпасів, відновлення боєздатності, головка самонаведення, горіння пороху, далекобійність зброї, комора снаряда, класифікація ракет, коефіцієнт стрільби, кожух ствола, механізм наведення, наконечник снаряда, стабілізація ракети* тощо. Подані приклади засвідчують, що компонентами цих терміносполук є як і терміни, так і загальноживані слова.

Терміни-словосполучки в сучасній ракетно-артилерійській субмові здебільшого утворено на основі керування. Переважають безприйменникові конструкції, проте серед термінів моделі «іменник + іменник» є й незначна кількість прийменникових структур: *поправка на зміщення, стрільба на зруйнування, стрільба на рикошетах, стрільба на ураження.*

5. **Складені терміни, утворені за моделлю дісприкметник + іменник:** *обчислена дальність, підготовлена позиція, спостережувана ціль, випережувана дальність.* Творення терміносполук такої моделі в ракетно-артилерійській терміносистемі є малопродуктивним.

Отже, іменні двокомпонентні терміносполучки поряд із термінами-іменниками становлять найбільшу частку в сучасній ракетно-артилерійській терміносистемі. Можна стверджувати, що вони є її основою. Найпродуктивнішими є два типи терміносполук «**прикметник + іменник**» й «**іменник + прикметник**».

Дослідники (Богуш О., Процик І., Чуєшкова О.) переконливо доводять, що часто і двочленне найменування не дає повної характеристики предмета, у зв'язку з чим сполучки ускладнюють додатковими компонентами, потрібними для більш повного й точного позначання поняття.

У **трикомпонентних** словосполучках уточнювальну інформацію про предмет найчастіше дає прикметник, виступаючи в ролі диференціатора поняття:

1. **Прикметник + прикметник + іменник (A+A+N):** *броньована самохідна гармата, гарматний клиновий затвор, дивізійна артилерійська група (ДАТ), загальне вогневе ураження, запасний командний пункт (ЗКП), касетна бойова частина (КБЧ), надводний ядерний вибух, тактична ядерна зброя.*

2. **Прикметник + іменник + іменник (A+N+N):** *абсолютна швидкість снаряда, артилерійська підготовка атаки (АПА), артилерійський корпус прориву, балістична підготовка стрільби, бойова ефективність зброї, броньований наконечник снаряда, вогнева можливість артилерії, двигунова установка ракети* тощо.

3. **Іменник + прикметник + іменник (N+A+N):** *графік артилерійської контрпідготовки, деривація артилерійського снаряда, зброя масового ураження (ЗМУ), зміст військового управління, зона суцільного вогню, компоненти ракетного палива, критерій бойової ефективності, кут вертикального обстрілу.*

4. **Іменник + іменник + іменник (N+N+N)** (у тому числі з прийменником чи з сполучником): *вершина траєкторії снаряда, ефективність ураження цілі, завдання стрільби на ураження, захоплення ракети променем, керування вогнем артилерії, команда на перенесення вогню, кут місця розриву, масування сил та засобів, орієнтування приладів спостереження, перенесення вогню артилерії* тощо.

Чотирикомпонентні словосполучки сучасної української ракетно-артилерійської термінології мають найбільшу кількість словотвірних моделей різної продуктивності:

1. **Прикметник + іменник + прикметник + іменник (A+N+A+N):** *артилерійський постріл унітарного заряджання, балістичне відхилення метеорологічної величини, енергетичний пристрій ракетного комплексу, корпусна група реактивної артилерії, максимальний тиск порохових газів, мертва зона радіолокаційної станції, питомих об'єм порохових газів* тощо.

2. **Прикметник + прикметник + прикметник + іменник (A+A+A+N):** *активно-реактивний артилерійський снаряд, безпілотні розвідувальні літальні апарати, високий повітряний ядерний вибух, прямоточний повітряно-реактивний двигун.*

3. **Іменник + іменник + прикметник + іменник (N+N+A+N)** (у тому числі з прийменником): *захист від зброї масового ураження, захоплення цілі радіолокаційною станцією, індексація боєприпасів артилерійського озброєння, коефіцієнт маси артилерійського снаряда, крутість нарізки артилерійського ствола тощо.*

4. **Іменник + прикметник + іменник + іменник (N+A+N+N)** (у тому числі з прийменником чи з сполучником): *графік артилерійської підготовки атаки, живучість ракетних військ та артилерії, кут найбільшої дальності стрільби, обсяг вогневих завдань артилерії, рубіж послідовного зосередження вогню тощо.*

5. **Іменник + прикметник + прикметник + іменник (N+A+A+N):** *засоби повітряної артилерійської розвідки, служба ракетно-артилерійського озброєння, станція наземної артилерійської розвідки тощо.*

6. **Іменник + іменник + іменник + іменник (N+N+N+N)** (у тому числі з прийменником чи сполучником): *захоплення цілі головою самонаведення, організація стрільби і керування вогнем, поправка на відхилення маси снаряда, прилади керування вогнем артилерії, спосіб визначення установок для стрільби тощо.*

7. **Прикметник + іменник + іменник + іменник (A+N+N+N), у тому числі з прийменником:** *артилерійське відбиття атаки противника, артилерійське забезпечення висування військ, гідравлічний опір під час відкату, додатковий опір під час накату, інерційна система керування ракетою, казенна частина ствола гармати.*

Зі семи репрезентованих моделей найпродуктивнішими в ракетно-артилерійській галузі є перша, третя й сьома, натомість друга, четверта, п'ята й шоста – непродуктивні.

З-поміж багаточленних словосполук у сучасній українській ракетно-артилерійській термінології вирізняють:

- **п'ятикомпонентні:** *армійська група гвардійських мінометних частин; артилерійський постріл роздільно-гільзового заряджання; бойова готовність ракетних військ і артилерії; вогневий супровід наступу військ у глибині; граничний кут стійкості артилерійської гармати; графік вогневого ураження противника артилерією тощо.*

- **шестикомпонентні:** *артилерійська заборона висування й розгортання військ противника; бойове застосування ракетних військ і артилерії в бою (операції); вогневе ураження противника під час завдання контратаки (контрудару); забезпечення бойових дій ракетних військ і артилерії.*

- **семикомпонентні:** *автоматизація керування вогнем артилерії і ударами ракетних частин; захисний пристрій польових артилерійських систем установки комплексу; система управління ракетними військами і артилерією в бою і операції; часткова дезактивація ракетно-артилерійського озброєння і бойової техніки тощо.*

- **восьмикомпонентні:** *вогневе ураження противника під час підтримки частин у смузі забезпечення; помилка вимірювань (серединна, середня, середня квадратична, абсолютно відносна).*

У наведених прикладах маємо багатоконпонентні одиниці з доволі строкатою структурою, де термінологічність словосполук досягнуто шляхом уточнення чи конкретизації значення стрижневим іменником.

Багатотермінні сполуки, як то «*артилерійська підтримка військ, що обороняються у глибині*» [21; с. 16], не є вдалим і радше нагадують дефініцію понять, що не сприяє запам'ятовуванню терміна. До того ж, як свідчить практика, багатослівні найменування суперечать вимозі терміна щодо лаконічності. Однак, зважаючи на те, що термін має бути точним і зрозумілим, можна стверджувати, що можливість і доцільність таких поширених терміноконструкцій є обґрунтованою.

Аналіз сучасної української ракетно-артилерійської термінології свідчить, що з погляду структурної організації її диференціюють на однослівну й багатослівну. До того ж кількість багатослівних є більшою, порівняно з однослівними. Це зумовлено, з одного боку, лінгвальними чинниками (обмеженість арсеналу засобів і способів творення нових термінів), а з другого, екстралінгвальними (потребою

термінологічно точніше ідентифікувати об'єктивну дійсність сучасної складної ракетно-артилерійської галузі).

Висновок. Аналітичні терміни в межах цієї частини української військової терміносистеми становлять більшість (75–80%) і, як свідчать зазначені фахові джерела, виявляють стійку тенденцію до зростання їхньої кількості. Продуктивнішими є чотирислівні одиниці, інші структурні різновиди менш уживані через їхню багатослівність. Яскраво виражена тенденція до синтаксичного термінотворення відповідає процесові розвитку уявлень про розмаїття об'єктивної дійсності сучасного українського військового будівництва.

1. Богуш О. Аналітичні терміни у складі української астрономічної термінології / Оксана Богуш // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 25–28. 2. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / Бурячок А., Демський М., Якимович Б. – К., Л., 1995 – 383 с. 3. Власенко С. Г. Військова топографія та топогеодезична підготовка ракетних військ і артилерії сухопутних військ : ч. 1. / Власенко С. Г. та ін. – Л. : Академія сухопутних військ, 2011. – 252 с. 4. Дробан О. М. Будова та експлуатація 152 МІ самохідної гаубиці 2С3М : навч. посібник / О. М. Дробан – Л. : Академія сухопутних військ, 2012. – 225 с. 5. Євтимович В. Московсько-український словник для військовиків / В. Євтимович. – К., 1918. – 128 с. 6. Ільницький-Занькович І. Німецький та український військовий словник / І. Ільницький-Занькович. – Берлін, 1939. – 504 с. 7. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (слово-твірні аспекти) : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.03 / Л. В. Козак. – К. : НАН України, Ін-т української мови, 2002. – 19 с. 8. Красюк О. П. Радіолокаційні станції ракетних військ та артилерії / Красюк О. П., Атаманюк В. В., Дідіченко О. А. – Л. : Академія сухопутних військ, 2011. – 190 с. 9. Кривошеєв А. М. Артилерійська розвідка : навч. посібн. / А. М. Кривошеєв, А. І. Приходько, В. М. Петренко – Суми : Вид. Сумського держ. ун-ту. – 2009. – 276 с. 10. Литовченко І. О. Дериґаційні особливості військової лексики сучасної української мови / І. О. Литовченко // Філологічні студії : Наук. вісник Криворізького держ. педагог. ун-ту. – 2011. – Вип. 6. – С. 310–318. 11. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці / С. М. Локайчук. // Наук. вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство. – 2011 – с. 71–76. 12. Мурашко Л. В. З історії формування української військової термінології / Мурашко Л. В. // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – с. 49–52. 13. Панько Т. Українське термінознавство : підручник / Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. – Л. : Світ, 1994. – 215 с. 14. Посібник з предметів : військова топографія, топогеодезична підготовка, артилерійська розвідка / Кривошеєв А. М. та ін. – Суми : СВС, 2010, – 896 с. 15. Правильник піхотинців : Розділ І. Впоряд. – Л., 1914 – 207 с. 16. Правильник піхотинців : Ч. І. Впоряд. – К., 1918. – 219 с. 17. Практичний російсько-український словник для військових. – Х., 1924, – 188 с. 18. Процик І. Аналітична дериґація в українській фізичній термінології / Ірина Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2000. – № 402. – С. 65–70. 19. Російсько-український словник військової термінології. / Упоряд. С. та О. Якубські. – Х., 1928. – 216 с. 20. Свідерок С. М. Дії артилерійської (мінометної) батареї в бою : навч. посібн. / Свідерок С. М., Яковенко В. В., Подлесний О. В. – Л. : Академія сухопутних військ, 2010. – 106 с. 21. Словник ракетних і артилерійських термінів. – Суми: Вид-во Суми ДУ, 2001. – 263 с. 22. Взвод управління, вогневий взвод в бою : навч. посібн. / Ткачук П. П. та ін. – Л. : Академія сухопутних військ, 2011. – 169 с. 23. Боєприпаси : підручник / Ткачук П. П. та ін. – Л. : Академія сухопутних військ, 2012. – 315 с. 24. Туровська Л. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології. / Людмила Туровська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 7. – С. 83–89. 25. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / О. В. Чуєшкова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – 18 с. 26. Яковенко В. В. Ураження незаконних збройних формувань підрозділів ракетних військ і артилерії : навч. посібн. / Яковенко В. В. та ін. – Л. : Академія сухопутних військ, 2013. – 172 с. 27. Яремко Я. Розвиток синонімічних рядів в українській військовій термінології козацької доби / Я. Яремко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 6. – С. 249–253. 28. Яценко Н. О. Основні етапи становлення української військової термінології / Н. О. Яценко // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 74–79.